

ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՋՆԵՐ

ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ, ԲԱՅՑ Ո՞Չ ՍՐՏԱՇԱՐԺ

«Աստուծ մեր ապաւեն եւ զօրութիւն
օգնական յայժ ցտակի ի նեղութիւնս.
վասն այստեղի ոչ երկեցաւ մեզ ի խր-
առվել երկրի, ի փոխիսն լեռանց ի սիր-
քսն ծովս:»

«Տէր զօրութեանց քնդ մեզ, ապաւեն
է մեր Աստուծ Յակոբայ:»

(Սաղմ. ԽԶ. 1, 2, 12:)

Հայաստանի քաղաքներէն լենինականի եւ շրջակայ 57 գիւղերու երկրաշարժի հետեւանօք կործանելիք մեզ ամենուս խորունկ ցաւ պատճառեց եւ նոր վերք մը աւելցուց մեր արտին խորը: Հետզհետէ հասնող հեռագրական տեղեկութիւններ եւ թղթակցութիւններ ցոյց կուտան թէ 100, 600 մարդու զոհ տուին, բռնիք եւ անմեղութեան տակ մնացած են: Երկրաշարժի աւերակներու տակ հարիւրաւորներ մեռած կամ վիրաւորուած են. բաց աստի ֆոլերայի համահարակ սկսած է եւ քաղաքի մասեր կան:

Հազիւ թէ լենինականի եւ շրջակայ գիւղերու մեր արտի հատոր հայրենակիցները խաղաղ սրտով շինարարութեան գործին լծուած էին, հազիւ թէ աւերուած գիւղերն ու անդատանները շէնցնելու եւ ծաղկեցնելու գործով կը ըզրաղէին, հազիւ թէ ազաւոր սրտեր այլ եւս իրենց տան մէջ ապաստի կը զգային, ահա բոլոր աշխատութիւնք, բոլոր իրենց խնայեց եւ յորտանց արդիւնքը կը կործանին գրեթէ ամբողջութեամբ:

Ի՞նչ պէտք է բնենք այս նոր աղէտին առջեւ, որ մեզ իրապէս կ'անգամաւորուէ եւ պիտի ըսէի կրկին զմեզ յուսահատութեան կ'առաջնորդէ: Բայց ի՞նչ, միթէ այս երկրաշարժը, որ պատճառեց մեծ քաղաք մը եւ գիւղեր աւերեց, պիտի կրնա՞ր նաեւ աւերել մեր սիրտն ու զգացումները, պիտի կրնա՞ր յուսահատեցնել եւ սոսկացնել զմեզ:

— Ո՞չ երբեք: Ընդհակառակն, ուրիշ ժամանակէ աւելի պէտք է կանգուն մնանք եւ պէտք է պահենք մեր լուսատեսութիւնը հանդէպ ամէն յետանգներու եւ աղէտներու եւ կրկինք Ամբաստան մարգարէի հետ. «Այլ եւ իՏէր ցնծացայք եւ ուրախ եղէք յԱստուծ փրկիչ իմ. Տէր Աստուծ զօրութիւն իմ» (Ամբ. Գ. 18-19):

Զէ՛մ մի որ բնական սիրտն ալ, անխառնար մարդուն հաւատքն, մեղի նոյնը կը խօսի: Բարեգիտն թերի մը կը պատմէ թէ ծարունի վերջին մեծ երկրաշարժի ահաւոր աղէտին, իր խորագիրներէն մին կը հանդիպի ծանօթ ծարունցի մը, որ փոքրահազ ընկնելով եւ տխրաղէմ երեւոյթ մը ունենալու, ուրիշ ատենուան պէս ժպտաղէմ եւ երեւոյթ մը ունէր, եւ անոր կը յայտնէ իր ցաւ

աւելցութիւնը երկրաշարժի մեծ աղէտին առթիւ: Ծարունցին առանց այլայլելու իր ժպտաւ՝ կը պատասխանէ. «Ա՛հ, երկիւղի կամ ցաւի բան մը չկայ. մենք ծարունի մէջ վարժուած ենք երկրաշարժներու. մեր կողմերը միշտ կը շարժին...»: Խմբագիրը հետեւեալ օրը դարձեալ անոր հանդիպելով կը կրկնէ իր ցաւակցութիւնը աւելի զգայուն շնչերով, քանի որ նոր հասած թարմ լուրեր աւելի դառն կը նկարագրէին երկրաշարժի հետեւանօք յառաջ եկած ցաւագին վիճակը: Ծարունցին միշտ ժպտաղէմ պատասխանեց. «Ծըշմարիտ է որ աղէտը մեծ է, բայց այդ աղէտն բարիք պիտի գայ անկասկած. կործանուած քաղաքներու թաղերը խիստ վատաւոյժ պայմաններով ըլլալուն, պարտաւորեալ ենք դանտը վերաշինել արողագործական կանոններու համահաստ:» Քանի մը օր վերջ խմբագիրը կրկին հանդիպելով ծարունցիին եւ քաջաւարելով թէ աղէտը կարծաւանդն աւելի ահաւոր եղած է, ծարունցին առանց իր ժպտաւ այլայլելու պատասխանեց խմբագրին. «Իրաւունք ունիք. աղէտը սարսափելի է, բայց խորհեցէք որ դարձեալ բախտաւոր ենք. ժամն զի կայրքը անփոփոխ ապաստած է երկրաշարժին. քայքայեց, որովհետեւ երկրաշարժը շարժի օր պատահած է, զգործականներէն մեծ մասը գերմ մնացած է վտանգէն, բայց որուն նոյն օրը զգործները փակ կ'ըլլան մեր մէջ. ասիկա միթէ բախտաւորութիւն չէ՞. ժամն զի վերջապէս նկատի առէք որ քաղաքները հայրենիքի ապագան են»:

Երբ կը կարդանք այսօրիս անոններ մտայնութիւն ունեցող մարդիկ մը արտայայտութիւնը, կը զգանք ինչպիսիքն շփոթուած ի նկատի ունենալով որ ոչ-քրիստոնէական մը, հաւատաւոր նկատուած քրիստոնէայէ մը աւելի լուսատես եւ ժառանգ է ամենածանր աղէտներու հանդէպ եւ կը նայի յառաջ անայլալ եւ անվերջ ոգով: Այդ հեկտաւոր մարդուն կեցուածքին մէջ միթէ չէ՞ք տեսներ ազգարարութիւն մը մեղի ուղղալ՝ մնալու համար կանգուն եւ հատաւտուն ամէն ինչ որ ալ հասնի մեր վրայ: Բնաբան այն բնութեամբ համարներէն է, որ սահմանուած է զմեզ քաջալերելու աղէտներու մէջ:

— «Աստուծ մեր ապաւեն եւ զօրութիւն եւ, նեղութեան մէջ խիստ օգնական կը գտնուի: Ամբոստար պիտի չվախճանք թէ իսկ երկրի խռովութիւն, թէ իսկ լեռներ ինքան ծովերու մէջ. Զօրաց Տէր մեզի հետ է: Յակոբին Աստուծը մեզի ապաւեն է:» Ո՞րքան փափաքելի պիտի ըլլար որ ամէն հաւատացեալ իրեն տեփակեանացներ այս խօսքը եւ իր վտանգի եւ փորձութեան պահուն կարենաւ փառաշարք կրկնել զայն միշտ լուսատես ոգով մը:

Նախ եւ առաջ հարկ է բռնի որ Հայաստանի այս նոր աղէտը, ինչպէս ամէն տեսակ սահմանակցող յեղաշրջումներ, ուժգնորէն կը ստիպեն մեզ ներթափան աշխարհէ վեր ուրիշ տեղ մը փնտռել մեր յենակետը: Այս երկրաշարժի ցնդումները շատ խօսուած են. անոնք մեզի պատգամներ ունին, անոնք զմեզ կը ստիպեն խորհն-

յու թէ զգոցացող երկիրը մեր ճշմարիտ յենակեար, մեր ամուր խորքիսը չի կրնար բլլալ. այլ թէ անպայման նիւթէն վեր աննիւթական աշխարհ մը պէտք է բլլայ: Ընդհանրապէս գիտութեանը զանազան ճիւղերը մեր հասկանալի ժամանակները կը կապեն նիւթական աշխարհի և մեր կը կարծենք թէ ամէն բան նիւթական աշխարհի մէջ է: Այսպիսի ազդեանքն են որ նիւթական աշխարհի մեր կողքը կը խզեն և մեզ կը մղեն խորհելու աննիւթական հոգեկան աշխարհի մը վրայ: Եթէ այդպէս չըլլար մեր հոգեկան աշխարհը մասնաւոր ախտի ենթարկուէր: Երբ արժեքի ձագերը կը սկսին մեծնալ, ծնողքին անգթօրէն կ'աւերեն այն բոյնը, որուն մէջ ապրումն էր կարծես ձագեր պէտք էին մնալ, տակաւին պէտք էին սեանիլ ու մեծնալ: Զագերը կը մնան առանց բոյնի ցուրտ և լերկ ժայռերու վրայ բոլորովին անպատասխար: Այս բանադուրի վիճակն է սակայն որ ձագերը կը մղէ որ զգան թէ թեւեր ունին թռչելու, սրբանալու, և ինչ սքանչելիք, ահա՛ մեր ճշմարտը և հոգիւ թէ թեւերին շարժող ձագերէնէն կը սկսին բախել իրենց թեւերը, և թռի՛լ... թռի՛լ՝ հրաշալիօրէն, թռի՛լ՝ մինչև անդունդներու վեր, մինչև լերանց գագաթները: Այսպէս է նաև մարդուն համար. անկա երկիրը սխառութեամբ, վերանալու կոչուած է. անկա սահմանաւոր է երկրին: Զայրական ձեռք մը շատ անգամ կ'աւերէ, շարժանք կ'ընէ՝ մեր տարուկ բոյները, մեր օճախները, մեր աշխատութեամբ կանգնած և մեր քրտինքով շինած տուները, ու կը մնանք անպատասխար, անօգնական: Այս խրդանայի և ցաւազին վիճակն է՝ սակայն որ մեզ կը մղէ ինքնին խորհելու թէ ուրիշ տեղ մը կոչուած ենք, թէ ուրիշ տեղ մը պէտք է մնալ: մեր յեռաբան, մեր հաստատուն և ամուր վայրը, և ահա մարդկային հոգին կը թեւաւորուի և կը վերադառնայ նիւթական աշխարհէն զէպի աննիւթական աշխարհը, հա՛ն փնտելու համար իր յենակեար: Աննիւթական աշխարհի կեդրոնը Աստուած ինքն իսկ է, զոր կը կոչենք երկնաւոր Հայր: Մարդ երբ կը տեսնուի ոչ թէ կը փնտռէ նիւթական առարկայ մը, բան մը, այլ կը փնտռուի մէկը, հոգեկան և քաղցրական էակ մը, զօրութիւն մը, որուն կարենայ արտայայտուիլ, որուն կարենայ պատգմել, անփոփոխ և հաստատուն ուժ մը, վեր մը, որուն կարենայ պիտի կառնել, որով և կարենայ ամրանալ: Արդ, այս Զօրութիւնը, այս վեր կայ, այս հաստատ ամբարձրն էր նոյն ինքն Աստուած է:

Ո՛հ, գիտեմ թէ շատեր պիտի առարկեն թէ զփութար է հաստատ անկախին Աստուծոյ մը, որ ուզէ կամ թոյլատրէ այսպիսի ազդեանք: Միայն թէ Աստուած սիրոյ Աստուած չէ՛՝ այլ տի բռնին, միթէ թշնամանիլ պիտի չըլլա՞ր զինք, միթէ սրբապղծիլ պիտի չըլլա՞ր իր անունը երբ կարծէինք թէ այդ ազդեանքը իր քրտինքով մարդ կը կազմեն ճիշդ է. մենք կը գտնուինք անգութ խորհուրդի մը առջև և անկարող ենք զայն բացառելու, հասկնալու: Զի ստուգիւ, բոլոր թէ

Աստուած կը թոյլատրէ այս ազդեանքը, անկա կը նշանակէ թէ Աստուծոյ կամքովն է որ կը կատարուին այս ազդեանքը: Բայց մենք գիտենք թէ Աստուծոյ կամքը ուրիշ բան մըն է: Աստուած աւերումի, կործանումի, փոթորիկի մէջ չէ: Միեւնոյն ժամանակ գիտենք նաև, սակայն թէ ամէն բան Աստուծոյ գիտութեամբ կ'ըլլայ, նոյն իսկ ճեղքուկն փոխել չ'իշխար առանց գիտութեան Աստուծոյ: Արդ՝ Աստուած բոլոր ազդեանքները բերէ բարիք. բաւական է որ սիրտը մարդուն յենակեար քնտրած ըլլայ զԱստուծոյ, և իր սիրտը հանգչեցնէ Աստուծոյ օրովն վրայ: Ինքան քաղցրին մէջ իմաստուն և յիմար մարդը չի նաեւ տուններուն առակով՝ Յիսուս կը բացատրէ թէ իմաստուն մարդը խնայիս հիմերու վրայ պէտք է կառուցանէ իր տունը որպէսզի երկրաշարժի նման փոթորիկներու, հեղեղներու հետեւանքով չ'կործանին, չ'աւերուին, « Ամենայն ուր լիք զբան իմ եւ սուկ զստեղ, նմանեցէ ասն իմաստունը որ շինեաց զսուկ իւր զվերայ վիմի: » Վերջ վրայ շինուած տունը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Աստուծոյ բարութեան հանդէպ խորունկ գիտակցութիւն և անայլայլ հաւատք և հնազանդութիւն՝ հանդէպ անոր նախախնամական կամքին: Եւ անգամ մը երբ այս խորունկ գիտակցութեանը, այս զօրեղ հաւատքը, այս հնազանդութեան կեցուածքը հիմ կը դնեն մարդուն մէջ, ո՛չ մէկ երկրաշարժ, ո՛չ մէկ հեղեղ, ո՛չ մէկ փոթորիկ չեն կարող քանդել իրականին մէջ, իր ստանդարտի եթէ նիւթական շէնքեր կը կործանին, հոգեկան շէնքեր իրականին մէջ կը մնան հաստատ և հոգեկանին հետ սիրուն ալ կը մնան անսասան: Ընդհանրապէս երբ տունը շինուած է տարակոյտի, անհաստատ կամքի և անկարողութեան բնատուրութեան առաջին վրայ, « ի յամեն լիզեղեաց բաղիկեաց զեհ զսուկն եւ վաղարպակի ամկու եւ եղև կործանումն ամեն այնորիմ մեծ » (Ղուկ. 2. 48-49):

Կ'ազդէ բոլոր ուժովս զոչիլ անկա ամեն անոնց, որոնք կը յաւանդին թէ չեն կրնար մնալ հաւատացեալ՝ հանդէպ բնութեան այս ազդեանքուն խառնաշփոթութեանց: Եւ միայն պիտի խնդրէ իրենցմէ որ ունենան այն պատշաճ կեցուածքը հանդէպ Աստուծոյ, ինչպէս ունեցած են մեր նախնիք, և յայնպէս պիտի համոզուին թէ այս երկրաշարժներն եթէ կը կործանեն քաղաքներ, չեն կրնար սակայն կործանել հաւատքի հիմերու վրայ կառուած ազգ մը: Գարձեալ պիտի խնդրէ որ փոխանակ քննադատուող զԱստուծոյ, անգամ մը նայէին անցեալ մեր լուսեղէն պատմութեան վրայ, ու պիտի համոզուէին թէ երկրաշարժներն աւելի կը փոփոխեն զմեզ մեր առտուածային կոչումին քան կը հեռացնեն զմեզ: Կարգացէ՛ք Յովնան պատմարանն, կարգացէ՛ք Թովմայ Արքունին և պիտի համոզուիք որ մեր հայրենիքին անմահութիւնն անպարտելի երկրաշարժներն: Մեր հայրենիքը յաճախ տեսած է երկրաշարժներ, մեր ազգային պատմիչներ կը նկարագրեն այդ երկրաշարժները, մասնաւոր Նիւնայ մեծ երկրաշարժի նկարագրութեան կրնանք դասեր առնել. ան տեղի ունեցած է յերկրորդ ամի

թագաւորութեան Սմբատայ, այսինքն՝ 863 թն. որ սաստկագոյն երկրաշարժը կը նկատուի քան Չաքարիա Չաղեցիի որով 892 թն տեղի ունեցած երկրաշարժը, որ երեք ամիս տևած է: Դուին ի նիւնաց տապալելու կործանեցաւ, «տեղիք սրբութեան զշարժման կիրաւ կրեցին», 70,000 է աւելի մարդիկ մեռան, որոնց թագաւոր անհետար ըլլալով «ի վիհս եւ ի խորափոսս» կը նետուէին եւ աղեկաւոր տեսարաններ կը պարզուէին:

Աւագ, չունիմ արժանիքը Մաշտոց եղիմար-դեցիի, որ իր Սեւանայ անապատէն Դուինի երկրաշարժի աղէտեաներուն ուղղուած միջոցաւ բախանաւ ամառի բերաւ փոփանք բոլոր սրգաւորներու եւ արկածեալներու. բայց ունիմ համոզում մը եւ կ'ուզեմ յայտնել զայն սրախ բոլոր այլքերոյ, այն է թէ երբ մեր հաստատութիւններն մեր չէնքերն, մեր բնակարանները կը վերաշինենք, չինենք զանոնք Տիրոջմով, (Սղմ. ճԻՁ. 1), չինենք զանոնք հաւատայ վէմին վրայ, չինենք զանոնք իր լուսայ խորաններ, որովհետեւ երբ երկրաշարժները գան եւ աւերեն նիւթական չէնքերը, չկարենան քանդել եւ աւերել մեր սրտերն, որովհետեւ զարմեալ կարենանք զօրեղ հաւատաբով բոկ Սաղմոսեղոսին հետ, «Աստուած մեր ապաւնէ եւ գոցութիւն օգնական յոյժ գաւի ի նեղութիւնս. վասն այտորիկ ո՛չ երկիցուք մեր ի խեղճ ուղի երկրի ի փոփոխել իրանց ի սիւսս ծովու» Ամէն:

Մանչեթր

ՂԵՒՈՆԴ ԵՊՈԿ. ԴՈՒՆԵԱՆ

ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԹՈՂ

Վրթանէս քերթոյ, Սեւանայ (=Տաթևի) գրաւորացին, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ տաղաւապից մէկ շրջանին, եղիմարդեցի Մովսէս կթղի. (574—604) փախճաւ մէկտէր՝ Տեղապատեց եղաւ, եւ երեք տարի կառավարեց կաթողիկոսութեան շարժելը Դուին ի մէջ:

Մովսէս կթղի. կենդանութեան յունարածին Հայաստանի համար առանձին կաթողիկոսութիւն մը հաստատած էր Մօրիկ կայսր, եւ Բագարանցի Յովհաննէս Լաւ. կոչուած էր այդ Աթոռին (590): Ասիկայ միջոց մըն էր Բիւզանդիոնի կողմէն՝ յունարածին Հայաստանի հայերը յոյն եկեղեցիին դաւանակից բնելու համար: Միւս կողմէն, Վրաստան, Կիւրիոն կթղի. առաջնորդութեամբ, կ'ընդգէր Հայոց կաթողիկոսին իշխանութեան դէմ եւ կը միանար Յոյն եկեղեցւոյ, իրեն զաւանակից, անկախ կաթողիկոսութիւն մը ունենալու մարմաբով, հաւանաբար տան ընդարձակ յայտնով: Վրթանէս Քերթոյ այս երկու շարժումներու դէմ պաշտպանեց Հայոց եկեղեցին եւ Հայոց կաթողիկոսութեան դիրքը:

Վրթանէս Քերթոյի քղեակցութիւններն քանի մը հասարակած են մեզ Դիւթ Թորոցի միջոցաւ, որոնք ցոյց կուտան թէ Վ. Քերթոյ Հատ փափուկ պայման-

ներու մէջ էր զամուր իրեն Տեղապատեց, եւ Հայոց եկեղեցին չգոցելու համար դուրսէն՝ Հոռոմեոս քաղաքական զալճուածներուն եւ ներսէն՝ կարգ մը եկեղեցական ու աշխարհական իշխաններու անձնական նկատմունքուն, Շաւրիկի պայքար մղած է: Վ. Քերթոյ, արդէն ծանօթ Դուսայ կաթողիկոսարանի գործերուն, իրեն գործակից Մովսէս կաթողիկոսի, իր տեղապատեցութեան երեք տարին ետուն մէջ ամուր ձեռնհասութեամբ կառարկեց իր պաշտօնն ու պարտականութիւնները մինչեւ որ Աղբաթանցի Արքայապետ կաթողիկոսի քննարկեամբ (607—615) ազատեցաւ եկեղեցական պատասխանաւորութիւնէ:

Քերթոյ կը նշանակէ ո՛չ միայն հմուտ քեղականութեան ու գրագէտ, արժակ ու չափական շրջառածներու մէջ, այլ նաեւ հմուտ Սուրբ գրքի գիտական:

Վրթանէս, իրաւամբ կրնանք նիթաղել որ իրեն Քերթոյ, քաւական քանիք գրած ըլլալու էր. ապա թէ ո՛չ ձրի տնադոս մը եղած ախի լլլար իր վրայ Բարդուղ: Դժբախտաբար մինչեւ հիմայ իր գրչէն մասնաւոր աշխատութիւն մը յերեւան չէ ելած. միայն ինչպէս որ կաթիլեցիցից գիտել տայ, իր Տեղապատեցութեան ընթացքին առիթ ունեցած է յանի մը պաշտօնական զրիքի շրջել, որոնց մէջ Վրթանէս կ'արգարտէր էր իր Քերթոյի ախաղար, իրեն հմուտ Սուրբ Գրքոց, բրիտանական եկեղեցւոյ պատմութեան եւ դաւանաբանութեան (Դիւթ Թորոց. էջ 90—154):

Ընդդէմ պատկերամարտից գրուածն ալ, հաւանաբար պաշտօնական գրուած մըն է, որ դուրս մընաւած է մեկի հասած Դիւթ Թորոցին:

Վրթանէս Քերթոյին այս թուղթը կը հրատարակենք մեր Մատենադարանին միակ Ձեռագրին համեմատ՝ զոր Ս. Պատրիարք Տայր ծանօթարանած է, աւելորդ նկատուած բառերը առնելով փակագիծներու մէջ, իսկ յանկի բառերը զնելով կաթողիկոսներու մէջ:

Եւ որովհետեւ այս թուղթը անգամ մը հրատարակուած է, 1852ին. Վնիսիկի, Հ. Գաբրիել 2. Սահակեանի (=Չարհանէլեան) կողմէն, Յաղագս բառիւստարան Արքայ Եւայն, զիրիւն մէջ, իրլու յունարած (էջ 525-542), ազգագրին կարեւոր բարեկամութիւններն ալ ծանօթութեանց մէջ ներշնչուած են:

Ս. Պատրիարքը մասնաւոր յօդուած մըն ալ գրած է այն Վրթանէսի վրայ, զոր կը յուսենք հրատարակել Սիւնի մէջ:

Նոյսաբ Կաթողիկոսութեան Կաթողիկոս ի որպիսին տակ հրատարակուած այսպիսի անշատ գործեր, որ մը հաւանաբար մեծով պիտի կազմեն առանձին հատորիկներ:

Բ. Ե.

